

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук

Лабащук Оксани Василівни,

професора кафедри теорії та методики української і світової літератури

Тернопільського національного педагогічного університету

ім. Володимира Гнатюка на дисертацію

Мартиняк Ірини Ярославівни

«Рецепція української фольклорної традиції

в арабських джерелах IX–XII ст.»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

(доктора філософії) зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика

У сучасній українській науці особливо гостро постає питання наукової новизни дослідження. Дисертація, яку написала Ірина Ярославівна Мартиняк, свідчить про відрадні процеси в нашій гуманітаристиці: молоді українські науковці добре володіють іноземними мовами, а тому у дослідницьке поле потрапляють іншомовні джерела, здатні пролити світло на історичні витоки українців, їх міфологію, культуру і побут, звичаєве право. Отже, дисертація І. Я. Мартиняк має безсумнівну актуальність та наукову новизну, яка полягає у введенні в науковий обіг «нових маловідомих рукописних джерел та важливістю комплексної характеристики цих писемних пам'яток через відсутність перекладів праць арабських авторів IX–XII століть українською мовою» (с.14).

Як видно з тексту дисертації, рецензована праця була написана у творчо-змагальному середовищі кафедри української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка, а її авторка І. Я. Мартиняк формувалася як молодий науковець на філологічному факультеті згаданого університету, маючи можливість при цьому вивчати арабську мову. Мені ж випала приємна місія не стільки опонувати у форматі *критично оцінити*, скільки вирозуміло *реагувати* у

формі рефлексії з приводу інтелектуального задоволення, яке запропонувала Ірина Ярославівна.

Науковий текст І. Я. Мартиняк, який ми сьогодні повинні розглянути і відповідно поцінувати, викликає схвалення щонайменше у трьох аспектах. По-перше, це самостійна наукова праця, яка вводить до наукового обігу досі недоступні джерела про духовну і матеріальну культуру давніх русів і слов'ян, написані арабською мовою. Цей науковий текст розширює знання фольклористів, етнографів, істориків, антропологів про минуле нашого народу, збагачує сучасну науку документами, які вперше перекладені українською мовою і стали доступними широкому загалу.

По-друге, рецензована робота, по суті, продовжує давню і славу традицію української фольклористичної компаративістики, започатковану іще Михайлом Драгомановим, Миколою Сумцовим, Олександром Потебнею та іншими подвижниками наукової праці. Сподіваюсь, що робота молодій дослідниці покличе до життя низку компаративних студій, які увиразнять, деталізують, співставлять з іншими джерелами основні положення, викладені у дисертації.

По-третє, на моє глибоке переконання, спроможність вивчити мову, що не належить до індоевропейської мовної сім'ї, засвідчує здатність особистості до пекельної, систематичної і чесної праці.

У роботі детально подана історіографія досліджень та перекладів арабських джерел, виконана як українськими, так і зарубіжними вченими. На жаль, у ХХ столітті перервалася традиція, яка плекала вченого філолога, що знав понад десяток іноземних мов, а окрім того мав глибокі знання з мовознавства, культурології, фольклористики. Арабісти та сходознавці почали займатися виключно проблемами східних мов і культур, а фольклористи зосередилися на царині національного фольклору. Сьогодні, на початку ХХІ сторіччя, ми відчуваємо негативний вплив такої вузької дослідницької спрямованості, а отже мусимо говорити про міждисциплінарні

та навіть інтердисциплінарні студії. Погоджуюся з дисертанткою в тому, що «зараз ми переживаємо етап компіляцій і копіювань, коли в Інтернеті під мітками історія, географія, культура є доступною інформація про арабських авторів та використано цитати з їхніх праць українською мовою, здебільшого перекладені з європейських мов» (с. 34). Зрозуміло, що такі подвійні та потрійні переклади спричиняють численні помилки та неточності. Тому схвалюю намір І. Я. Мартиняк дослідити етноісторичні та культуротворчі процеси на території давньої України, у зв'язку з чим «виникає необхідність нових якісних перекладів, зроблених з арабських першоджерел і потреба у коментарях, вільних від ідеологічних упереджень» (с. 35).

У підрозділі 1.2 Ірина Ярославівна Мартиняк, досліджуючи явища духовної культури, її минулого і сьогодення, змушує науковця означити власне розуміння фольклору, тому питання дефініції терміну «фольклор» належить до базових і водночас найскладніших питань фольклористики. Кожного разу, коли науковець відступає від вузького розуміння поняття «фольклор» (фольклор як мистецтво слова, фольклор як текст), яке було слухним хіба що у ХІХ столітті, він неодмінно шукає теоретичного обґрунтування для своєї роботи. Підтримуючи молоду дослідницю у широкому розумінні фольклору та культури загалом, хочу наголосити, що українським фольклористам уже давно варто легітимізувати антропологічний підхід у вітчизняній науці. На часі дискусія стосовно предмета фольклористики, меж поняття фольклор, методологічних підходів і методів дослідження матеріалу. Звертаю увагу на те, що в українській науці повинно сформуватися усвідомлення можливості співіснування різних теоретичних підходів, різних точок зору в межах однієї дисципліни. Основою для їх вирізнення може стати соціоісторичне розуміння фольклору, яке склалося в кожній сучасній науковій школі чи творчій лабораторії. Така дискусія може відбутися в рамках Конгресу українських фольклористів, проведення якого вже давно на часі.

Аргументованою та переконливою є позиція молодої дослідниці стосовно особливостей транскрипції та транслітерації арабської графіки українською мовою. Дисертантка, вказуючи на труднощі перекладу, а саме: діалектні особливості документів, можливі помилки переписувачів, складність перекладу арабських приголосних та діакритичних значків, вважає за доцільне дотримуватися принципу фонетичної транскрипції, а для передачі власних назв використовувати практичну транскрипцію. Саме такий підхід є доцільним, якщо врахувати адресатів наукової роботи: філологів, істориків, етнологів тощо.

У дисертації детально розглянуто особливості середньовічної мандрівної літератури та схарактеризовано її авторів. Такий історико-культурологічний та літературознавчий екскурс видається доцільним, оскільки дає можливість читачеві краще уявити контекст створення пам'яток середньовічної арабської літератури, познайомитися з її авторами, зрозуміти специфіку арабської мандрівної прози, що мала як утилітарний, так і літературний характер.

Найцікавішим з погляду фольклориста є третій розділ дисертації «Давньоруська фольклорна традиція в арабських джерелах IX-XX століть», у якому детально висвітлено та охарактеризовано описи походження та менталітету східних слов'ян та русів, їхні міфологічні уявлення та релігійні вірування, особливості проведення поховальних обрядів. Дисертантка доволі виважено підійшла до інтерпретації текстів арабських авторів, висловлюючи лише припущення щодо можливої семантики текстів арабських мандрівників, залишаючи таким чином дослідницьке поле для істориків, етнологів, археологів, антропологів. Зокрема, зазначаючи, що «кілька східних авторів повідомляли про існування на українських землях трьох державних утворень, які вони називали Артанія (Арсанія), Славія (Салавія) та Куявія (Куябія)» (с. 117), авторка висловлює припущення про те, що

Київська Русь була не єдиним державним утворенням на території давньої України, хоча це питання ще потребує подальшого дослідження.

Найбільш вартісним у дисертації І. Я. Мартиняк є свідчення, які дають можливість говорити про духовну культуру та світоглядну систему давніх слов'ян. Зокрема, дисертантка цитує опис Аль-Мас'уді про слов'янські сакральні будівлі, які знаходяться на горі та є одними з найвищих на світі. Ці будівлі використовувалися для спостереження за сходом сонця, а коштовності та знаки, намальовані на них, «вказують на майбутні події і застерігають від подій перед їх здійсненням» (с.154). Полемізуючи з дисертанткою, зауважу, що цей опис, який, на її думку, «на жаль, повен фантастичних деталей» (с. 154), навпаки, становить особливу наукову цінність: саме наявність фантастичних деталей робить його унікальним, адже завдяки таким свідченням ми можемо реконструювати світоглядні уявлення давніх слов'ян, а от реконструкція на підставі археологічних даних часто тяжіє до надінтерпретації.

Окремий підрозділ молода дослідниця присвятила поховальній обрядовості давніх слов'ян та русів. Це виглядає цілком виправданим, оскільки поховальний обряд, за свідченням археологів, є найдавнішим і найбільш значущим для людської спільноти. Арабські джерела відомі сучасним фольклористам переважно за невеличким уривком Ібн Фадлана «Похорони знатного уруса». І. Я. Мартиняк вміщує у тексті дисертації власний повний переклад цього опису, що значно розширює джерельну базу сучасної української фольклористики.

Ірина Ярославівна Мартиняк подала на розгляд спеціалізованої ради обмірковані, виважені та доволі переконливі спостереження і висновки.

Цінним доповненням дисертації є додатки, у яких авторка вмістила оригінальні тексти арабською мовою, які слугували матеріалом для її дослідження.

Маю звернути увагу членів ради і на таку схвальну особливість рецензованої роботи, як достойна апробація основних положень дисертації на європейських конференціях. Усього молода дослідниця зазначила три закордонні наукові конференції та семінари і два наукових стажування – у Ягелонському та Варшавському університетах. Шкода, що така цікава і новаторська праця відображена лише в одній статті, опублікованій за кордоном, що, зрештою, відповідає діючим вимогам ДАК до кандидатських дисертацій. Але тут ми маємо справу із ще однією суттєвою проблемою української науки: нашим науковцям часто вкрай складно публікуватися у закордонних виданнях не через низький рівень їхніх досліджень, а через брак державного фінансування і підтримки публікацій, через мізерну кількість гуманітарних журналів, включених до наукометричних баз, у порівнянні з природничими чи технічними дисциплінами.

Автореферат дисертації повністю відображає основні положення дослідження.

Підсумовуючи сказане, відзначу, що кандидатська дисертація Ірини Ярославівни Мартиняк є самостійним і структурно завершеним дослідженням, що, безперечно, має постульовану самою авторкою наукову та практичну цінність. Однак, як і кожне новаторське самостійне дослідження, дисертація не позбавлена певних недоліків.

1. Визначаючи для себе зміст поняття «фольклор», дисертантка посилається на монографію О. В. Лабацук «Українська примовка: структура, побутування, функції» та низку статей авторки. Звертаю увагу Ірини Ярославівни, що значно повніше це питання розглядалось у монографії О. В. Лабацук «Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика».
2. Не можу погодитися із твердженням авторки про те, що «у польській фольклористиці довший час існувала, а подекуди продовжує своє функціонування традиція етнографічного бачення

фольклору, яку започаткував О. Кольберг...» (с.36). Сучасній польській фольклористиці здебільшого властивий антропологічний підхід, який широко експлікований у роботах Ч. Гернаса, Д. Симонідес, І. Луговської, В. Кравчик-Василевської, Р. Сулими та низки інших цікавих дослідників. Маю певні зауваження стосовно зачислення російського професора В. П. Анікіна до прихильників культурологічних досліджень у фольклористиці (с. 38). Згадування його прізвища поряд із прізвищами С. Грици, Л. Дунаєвської, А. Дандеса, К. Чистова мені видається не зовсім доречним.

3. Дивує цитування авторкою дисертації підручника «Українська усна народна творчість» Мар'яни та Зоряни Лановик. Очевидно, що будь-який підручник не є науковим дослідженням, а лише більш чи менш вдалою компіляцією відомих джерел. Закономірно виникає запитання: чи українська фольклористика є настільки простим і примітивним об'єктом, що про нього можуть писати літературознавці, які ніколи не займалися фольклористикою як наукою?
4. Численні згадки про «богатиря велетенського зросту, заввишки з чотирнадцять футів, з розкішною гривною русявого волосся і лицем у бойових карбах» (с. 119) потребували б ретельного зіставлення з іншими фольклорними текстами на предмет спільної міфологічної основи, пошуків мандрівних сюжетів, типових (загальних) місць, які використовувалися авторами як спосіб опису чужої країни. Фольклористам відомі тексти неказкової прози про велетнів, що колись населяли Землю, а оповіді про чужі племена мають низку типових способів описати інше плем'я як таке, що живе у дивний, неправильний спосіб. Зазначу, що цікаві компаративні спостереження дисертантка подає у підрозділах 3.2 та 3.3.

5. Пишучи про обряди, пов'язані з обжинками, дисертантка згадує розвідку К. Копержинського про українські обжинкові обряди, але лишає поза увагою знамениту «Золоту гілку» Дж. Дж. Фрезера, де чільне місце займає саме порівняння жнивних обрядів різних народів світу. Зрештою, такі фрагменти могли б стати темою для подальших досліджень у царині компаративної фольклористики.
6. Дисертація є стилістично зрілою, добре відредагованою роботою, отож мені як опоненту довелося потрудитися, щоб виловити окремі поодинокі стилістичні недоліки. Так, неоднозначно сприймається речення про особливості розвитку пасічництва: «Такі колоди, які називають «бортей», існують і в наш час на Волині, на півночі Київщини та в північній Чернігівщині» (с.132). Далі йде посилання на «Студії з української етнографії та антропології» Хведіра Вовка, але оскільки згадана інформація подана без лапок, то відчитується як актуальна для нашого часу.
7. У підрозділі 3.1 авторка пропонує своїм читачам інформацію про історичне минуле та менталітет давніх слов'ян та русів різноманітної тематики. Оскільки підрозділ великий за обсягом (35 сторінок) та висвітлює найрізноманітніші питання середньовічної історії та культури, його було б доцільно розділити на окремі підрозділи – це увиразнило б структуру тексту та полегшило його сприйняття.

Усе зазначене не применшує ваги дисертації і не заперечує того, що перед нами науково вартісне, актуальне дослідження європейського рівня. Окремі зауваження та пропозиції лише свідчать про новизну й оригінальність цієї праці, абсолютно не применшуючи наукової ваги дисертаційної роботи І. Я. Мартиняк «Рецепція української фольклорної традиції в арабських джерелах IX–XII ст.», яка своїм змістом і оформленням відповідає сучасним

вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України щодо кандидатських дисертацій.

Це дає підставу стверджувати, що авторка цієї праці **Ірина Ярославівна Мартиняк** заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора кандидата наук зі спеціальністю 10.01.07– фольклористика.

15 травня 2018 р.

Доктор філологічних наук,
доцент, професор кафедри теорії та
методики української мови та літератури
Тернопільського національного
педагогічного університету
ім. Володимира Гнатюка

Лабашук

О. В. Лабашук

Лабашук О.В.
Довідчує: *Лабашук*
Начальник відділу кадрів *Семиката Н.В.*